

*О. С. Резнік,
канд. соціол. наук*
*O.S. Reznik,
Candidate of Sociol. Sci.*

ЧЛЕНСТВО В ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ЯК КООПЕРАТИВНА ПРАКТИКА

Abstract. The author presents the results of studies of the factors of the participation of the Ukrainian citizens in voluntary associations as the cooperative practice. The hypothesis on the effect of interpersonal faith as an indicator of the social capital has not been confirmed. A partial influence of the ideological and regional distinctions, education, the interest in policy, and the political identification is fixed. However, the greatest and most stable effect on cooperative practices is produced by the active habits of leisure, in particular, the sporting ones.

Вступ. Участь у діяльності громадських організацій (на Заході прийнято говорити про «добровільні асоціації», «товариства» чи «групи інтересів») як соціальної мережі є важливою складовою розвитку всього суспільства. Внаслідок взаємного впливу та взаємодії в асоціаціях їх члени набувають досвіду відповідальності за колективні рішення. Люди з різних соціальних груп, об'єднані в асоціацію, стають набагато більш поміркованими та толерантнішими [1, с. 45]. Установлено, що молодіжна позанавчальна діяльність у добровільних асоціаціях сприяє громадянській активності в майбутньому, дорослому житті. Зокрема, найбільше заохочують майбутню політичну участь такі види молодіжної діяльності, як участь у студентських радах, товариствах, клубах обслуговування, музичних, драматичних та релігійних гуртках [2].

У дослідженні, яке довело прямий зв'язок між різким зростанням рівня смертності у Східній Європі на початку 1990-х рр. та швидкістю масової приватизації, виявлено важливу роль соціальних мереж: у країнах, в яких багато людей були членами церковних громад та професійних спілок, смертність була нижчою. Існування профспілок, церков, спортивних, політичних та інших громадських організацій зіграло істотну роль у пом'якшенні стресів під час бурхливих перетворень. Виявлено, що в країнах, в яких більш ніж 45% населення були членами громадських організацій, масова приватизація не мала суттєвого зв'язку зі смертністю. Зокрема, у Чеській Республіці, де було зафіксовано нижчий рівень смертності, понад 48% дорослого населення були залучені до певної громадської організації, тоді як у колишніх радянських республіках соціальне членство становило в середньому менше 10% [3]. Таким чином, вивчення членства в громадських організаціях є вкрай

важливим для перехідних суспільств, оскільки виявлення механізмів та чинників цього явища дасть змогу прогнозувати як формування громадянського суспільства, так і подолання стресових явищ, породжених економічними кризами.

У дослідженнях участі населення в громадських організаціях України здебільшого звертається увага на динаміку змін соціально-демографічних характеристик учасників і неучасників [4; 5; 6; 7]. Виявлено, що члени громадських та політичних організацій вирізняються вищим рівнем освіти та інтересом до політики, користуванням Інтернетом, схильністю до активістських і демократичних цінностей та належністю до середньої верстви. Помічено, що населення Західного регіону дещо більше схильне до членства в організаціях, ніж решта. До того ж з'ясовано, що Захід України вирізняється участю в релігійних організаціях та церковних громадах, натомість Схід у політичних партіях. Ці результати безумовно дають змогу частково змалювати соціальний портрет членів громадсько-політичних організацій. Однак отримані дані досліджень фіксують лише одноразові зрізи соціологічної інформації у певний момент. Бракує фіксації тривалих залежностей, що дало б змогу констатувати певні тенденції стосовно чинників участі. Існує потреба у застосуванні статистичних методів, які б могли адекватно відтворити елементи усталеності та повторюваності чинників громадянської активності.

У методологічному плані вивчення участі в громадських об'єднаннях змушує звернутися до поняття, яке б відтворювало аспект повторюваності та тривалості поведінки. Для цього ми скористаємося поняттям «кооперативна практика» як різновидом громадянських практик, які є формою реалізації власних інтересів та за умов вагомості сукупності здатні перетворювати соціальні та політичні інститути. Кооперативною практикою у цьому сенсі є систематична, відтворювана та постійна залученість людей у добровільні об'єднання задля спільної реалізації й просування своїх потреб та інтересів. Усталеність і відтворюваність фактичних дій можна зафіксувати лише за умови спостереження ефекту тривалих тенденцій поведінки окремих угруповань, які регулярно потрапляють до вибіркової сукупності. Здійснюючи повторні дослідження соціальних змін, можна спостерігати ефект соціальних зрушень у певному напрямі незалежно від зміни думок, настроїв та поведінки кожної окремої людини, яка потрапила до вибіркової сукупності. Причому повторні або моніторингові дослідження потребують тотожності організаційно-методичної структури. Саме це може убезпечити від помилкових інтерпретацій одиничних результатів, які спричинені тимчасовими феноменами соціальних зрушень.

Іншим способом вирізнення кооперативних практик від випадкових феноменів є аналіз їх чинників. Оскільки казуальні феномени зазвичай спричинені особливою ситуацією, то відповідно серед чинників цього явища знайдуться ті, які не є усталеними. Натомість усталені практики будуть спричинятися постійними стимулами. Прояви постійного співвідношення як між самими критеріями громадянської дії, так і між цими критеріями й іншими змінними при повторних дослідженнях цієї проблеми свідчатимуть про усталеність дії.

Теоретичні засади. Серед багатьох причин, що спонукають людей об'єднуватися у групи є децентралізація політичної системи, котра сприяє росту кількості груп та різноманіттю варіантів доступу до владних важелів для реалізації власних інтересів. Громадські організації переважно зосереджені на дуже спеціалізованих інтересах. Однак подеколи діяльність цих організацій поширюється на більші за масштабом суспільні проблеми. Ці групи в історичному плані стали виразниками ери модернізації та одним із головних способів структурування громадянського суспільства. Т. Парсонс виокремлює такі важливі риси асоціацій, як егалітаризм, добровільність, дотримання процедур прийняття рішень [8, с. 41–43]. Водночас він вважав, що першими асоціаціями були ранні християнські секти, які були незалежними від аскриптивно заданих співтовариств (етнічних чи територіальних) і зосередженими на певних релігійних завданнях – спасінні душі кожної окремої людини [8, с. 47–48].

Якщо варіювати групи за мотивами об'єднання залежно від емоційного наповнення, то асоціації характеризуються меншою емоційністю, ніж сім'я чи друзі, деперсоналізацією відносин та прагненням досягнути конкретної мети. Соціологи схильні пов'язувати активність у добровільних асоціаціях з високим ступенем соціальної диференціації, яка є наслідком модернізації. На думку С. Гантінгтона, політично розвинуте суспільство відрізняється від нерозвинутого насамперед числом, величиною та ефективністю існуючих у суспільстві організацій [9, с. 105]. У складних суспільствах виникає потреба у створенні безлічі організацій та груп для досягнення цілей. Тому кооперативна практика є найскладнішим видом громадянських практик.

Теорія добровільних організацій передбачає їх типологію за такими критеріями: ступінь доступності членства, статус набутої здатності організації та спрямування організаційних функцій. Зокрема, високий ступінь доступності передбачає, що членство майже не потребує попередньої підготовки, організації зазвичай мають велику кількість членів і є достатньо відкритими. Низький ступінь доступності передбачає, що членство обмежене або високими відбірними критеріями досягнень та здібностей, або ж об'єктивними чинниками – соціальний клас, етнічна належність, раса тощо. Статус набутої здатності визначається як накопичені авторитет та престиж організації, які є корисними для нового члена. Організації можуть також класифікуватися згідно з функціями для їхніх членів [10]. Зокрема у США за допомогою лонгітюдного дослідження було виокремлено сім категорій добровільних організацій: дозвільні, релігійні, професійні, товарисько-службові, громадсько-політичні, молодіжні та ін. [11].

Існує декілька пояснень причини об'єднання людей у громадські організації. Психологічне пояснення ґрунтується на інстинктивній потребі у спілкуванні, прагненні самоствердження. В опитуванні українських волонтерів, яке провів Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, виявлено, що найбільш поширеною їхньою навичкою є комунікабельність, на яку вказали 71% респондентів, натомість наступними найбільш поширеними навичками виявилися грамотність та ерудиція, на які вказали 32% респондентів [12, с. 20]. До того ж участь

у громадських організаціях базується, насамперед, на потребі реалізації своєї соціальної ідентичності почутті приналежності до певної соціальної групи. Оскільки потреби самоактуалізації та самоідентифікації стоять на верхніх щаблях ієрархії потреб А. Маслоу, то можна припустити, що участь у громадських організаціях беруть переважно люди, які вже задовольнили нижчі потреби фізіологічні, безпеки тощо. Натомість прагнення до певних вигод, реалізація якого потребує кооперації, спонукає людину до раціональних механізмів соціальної взаємодії та суперництва. Теорія соціального капіталу стверджує, що громадянську активність зумовлює накопичений соціальний ресурс, а саме перебування в неформальних мережах, міжособистісна довіра, норми взаємності та сприяння, які зміцнюють колективні дії [13; 14].

Однак емпіричні дослідження участі у громадських організаціях фіксують обмежену кількість впливових чинників. В одному з перших емпіричних досліджень чинників участі в добровільних асоціаціях виявлено зв'язок між соціоекономічним статусом та готовністю до участі [15]. Порівняльне дослідження засвідчило вагомий вплив таких чинників, як освіта (серед більш освічених вищий рівень членства), вік (із збільшенням віку зростає рівень членства), зайнятість (серед зайнятих вищий рівень членства, ніж серед незайнятих), тривалість зайнятості (повністю зайняті більше схильні до членства, ніж частково зайняті). Натомість вплив статі, шлюбного статусу і типу поселення виявився досить скромним [16]. Ці висновки перегукуються з популярною останнім часом пояснювальною моделлю громадянського волонтаризму (Civic Voluntarism Model). Базовими факторами цієї моделі стали ресурси, залученість та мобілізація. Ресурси – це час, гроші та громадянські навички. Ці ресурси набуваються людиною в ході соціалізації через сім'ю, школу, роботу тощо. Громадянські навички включають у себе комунікаційні та організаційні здібності, які дозволяють громадянам ефективно використовувати гроші та час у громадській діяльності. Залученість (engagement) означає сукупність психологічних стимулів, які спонукають до громадянської участі (політичний інтерес, політична ефективність, відчуття громадянського обов'язку, партійна ідентифікація тощо). Мобілізація означає факт запрошення брати участь у громадянських акціях [17].

Натомість проведене порівняльне дослідження в 33 демократичних країнах виявило, що добровільне членство в асоціаціях найбільш поширене серед тих націй, які мають (1) багатоконфесійні християнські, зокрема переважаючі протестантські, релігійні утворення, (2) тривале й безперервне функціонування демократичних інститутів, (3) соціально-демократичні чи ліберально-демократичні політичні системи і (4) високий рівень економічного розвитку. Серед цих націй американці, канадці, голландці та скандинавські народи [18]. Ці результати перегукуються з теорією соціальних розколів (С.М. Липсет та С. Роккан), згідно з якою громадська активність обумовлена не свідомими політичними преференціями, а належністю до великих соціальних груп, що утворилися внаслідок соціальних конфліктів. Детермінація громадянської активності зумовлена проявом солідарності та ідентифікації з групою. Вчені звертають увагу на виникнення все нових «розмежувань»,

«розколів», «поділів», «відмінностей». Причини розмежування на групи можуть бути ідеологічними, релігійними, етнічними, мовними, міграційними, регіональними, поселенськими та класовими [19].

Останні дослідження у США фіксують відчутне скорочення участі у традиційних громадських організаціях. Однак зростає кількість колективних акцій, які поєднують громадянську форму з протестним змістом. Наприклад, це може бути локальна художня виставка, що присвячена боротьбі зі СНІДом. Робиться висновок, що природа соціальної активності не залежить від тенденцій епохи, оскільки в стабільному суспільстві спостерігається постійний рівень такої активності, змінюється лише співвідношення форм, в яких вона проявляється. До того ж дослідження ставить під сумнів впевненість багатьох соціологів про існування міцного зв'язку між членством в організаціях та соціальною активністю [20].

Таким чином, виокремлюються гіпотези стосовно трьох типів чинників. Той факт, що рівень участі в громадських організаціях залежить від релігійних, регіональних та політичних традицій, наштовхує на гіпотезу про існування структурних впливів політичної культури та релігійно-цивілізаційних соціальних розмежувань, які склалися в ході історії. Тут доцільно перевірити вплив моделі соціальних розколів, а саме таких структурних показників, як релігійна активність, ідеологічне та регіональне розмежування (яке яскраво проявилось в Україні в кінці 2004 р.). Водночас залежність кооперативних практик від ефективності нагромадження соціальних ресурсів (віку, грошей, статусу зайнятості, навичок, освіти, знань, заняття спортом тощо) та політичної залученості (інтерес до політики, політична ідентифікація) передбачає перевірку впливовості моделі громадянського волонтаризму. І нарешті, потрібно враховувати концепцію соціального капіталу, а саме її ключові операціональні індикатори показники міжособистісної довіри.

Процедура та методика дослідження. Для з'ясування висунутих вище гіпотез стосовно чинників детермінації кооперативних практик було застосовано модель бінарної логістичної регресії. Цей метод дає змогу якомога точніше вивчити вплив вирізнених факторів на залежну змінну. Як залежну змінну було використано дихотомічну змінну «членство в громадських або політичних організаціях», яка набуває значення «1» для групи тих, хто є членом хоча б однієї асоціації, «0» для групи тих, хто не належить до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів.

Як ресурсні фактори використано такі змінні, як «вік», вимірюваний як кількість повних років життя; «освіта» із можливими варіантами відповіді «1 – початкова, неповна середня; 2 – середня загальна; 3 – середня спеціальна (технікум, училище, коледж); 4 – перший ступінь вищої освіти (бакалавр); 5 – повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)»; «дохід», вимірюваний розміром заробітної плати (стипендії, пенсії) за останній місяць (у грн.); «наявність роботи», фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для групи тих, хто працює у секторах економіки, та значення 0 для групи тих, хто не має роботи; «навички», адитивний індекс, побудований шляхом обчислення середнього арифметичного значень переліку занять у вільний від основної та домашньої роботи час («праця за

сумісництвом, додатковий підробіток», «громадська робота», «відвідування курсів, гуртків, студій», «заняття з комп'ютером (пошук інформації, ігри, створення програм тощо)»; «спортивні практики», адитивний індекс, побудований шляхом обчислення середнього арифметичного значень переліку спортивних занять («ранкова гімнастика і фізкультура», «біг, оздоровчі прогулянки», «відвідування плавального басейну, заняття в спортивній залі, на стадіоні, спортмайданчиках»). Політична залученість розглядається через змінні «*інтерес до політики*», вимірний за допомогою запитання «Якою мірою Вас цікавить політика?» із можливими варіантами відповіді» 1 – зовсім не цікавить; 2 – певною мірою цікавить; 3 – дуже цікавить», та «*політична ідентифікація*»: фіктивна дихотомічна змінна, яка приймає значення 1 для тих, хто зазначив у переліку певну політичну течію, відповідаючи на запитання «У політичному спектрі зазвичай вирізняються окремі більш або менш самостійні течії. Нижче наведено декілька таких течій. Виберіть, будь ласка, одну з них, яка найближча Вам», та значення 0, для тих, хто не визначився.

Структурні чинники можливих соціальних розколів представлені такими змінними: «*ідеологічне розмежування*», яка має значення «1» для тих, хто підтримує прихильників соціалізму, та значення «0», для тих, хто підтримує прихильників капіталізму; «*регіональна поляризація*», фіктивна дихотомічна змінна, яка має значення «1» для тих, хто зазначив своїм місцем проживання Західно-Центральний регіон, в областях якого на президентських виборах у 2004 р. більше 50% мешканців голосували за В. Ющенка (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Київ), та значення «0», для тих, хто зазначив своїм місцем проживання Південно-Східний регіон, в областях якого більше 50% мешканців голосували за В. Януковича (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області), «*релігійна активність*», дихотомічна змінна, яка набуває значення «1» для тих, відвідував церкву (коостьол, синагогу, мечеть, молитовний дім), та значення «0» для групи тих, хто цього не робив.

Як показник міжособистісної довіри було застосовано змінні рівня довіри до сім'ї і родичів, до співвітчизників, до сусідів і до колег, вимірних за допомогою 5-бальної шкали «1 – зовсім не довіряю; 2 – переважно не довіряю; 3 – важко сказати довіряю чи ні; 4 – переважно довіряю; 5 – цілком довіряю». Треба зазначити, що в певні роки деякі з показників міжособистісної довіри відсутні.

Включення цих змінних до однієї моделі дало змогу, по-перше, перевірити висновки теоретичних та емпіричних напрацювань інших досліджень, по-друге, виявити повторювальні чинники, що є важливою ознакою соціальної практики.

Опрацювання та статистичний аналіз даних здійснювався за допомогою програмних пакетів ОСА для Windows (автор – А. Горбачик) та SPSS.

Опис даних. В аналізі використано масиви даних соціологічного моніторингу Інституту соціології Національної академії наук України, який щорічно здійсню-

вався з 1994 р. (розробники програми – Н. Паніна й Є. Головаха). З 2002 р. спеціальною комісією (В. Ворона, Н. Паніна, Ю. Саєнко, Є. Головаха, К. Грищенко, А. Ручка, В. Тихонович, М. Шульга, О. Лисенко) розроблено оновлену систему соціальних показників. Після 2006 р. опитування проводиться раз на два роки. Розрахункова вибірка (автори – Н. Паніна, М. Чурилов) охоплює 1800 осіб, які репрезентують доросле населення України (18 років і більше) за статтю, віком, освітою, типом поселення та областями.

Виклад результатів. Кооперативні практики проявляються переважно через членство в організаціях, які сформовані з метою або впливати на прийняття рішень у державному чи муніципальному управлінні, або відстоювання та реалізації спеціалізованих інтересів. Так чи інакше, ці організації можуть охоплювати дуже широкий спектр суспільних проблем. Як свідчать дані Державного комітету статистики України, за останнє десятиліття відбулося суттєве зростання кількості громадських, політичних та релігійних організацій. Причому, якщо порівняти 1995 та 2006 роки, кількість громадських організацій зросла утричі, релігійних удвічі, політичних партій у 3 рази (див. табл. 1).

Таблиця 1

Легалізовані громадсько-політичні організації

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Релігійні громади	15309	16383	17613	19005	21693	23400	24919	26343	27569	28481	29262	29913
Політичні партії	38	51,3	53	66	90	109	125	125	96	104	125	137
Громадські організації	805	1006	1205	1063	1118	1267	1506	1714	1882	2069	2259	2458

* Джерело: Статистичні щорічники України за 1995-2006рр.

Однак, незважаючи на те, що, за даними Держкомстату України кількість зареєстрованих громадських об'єднань постійно зростає, число реально функціонуючих об'єднань, скоріше за все, залишається на одному рівні. Доказом цього слугують дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (див. табл. 2). Незважаючи на незначні коливання, крім зростання у 2006 р. членства в політичних партіях, істотних зрушень протягом десятиліття не відбулося. До того ж помітне зниження членства в нетрадиційних профспілках. Якщо взяти за основу динаміку показника «не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів», то відповідно членством у громадських або політичних організаціях охоплено лише 14–17% дорослого населення України.

Можна було припустити, що стабільна кількість членства в організаціях та зростання кількості самих організацій свідчать про те, що люди перебувають одночасно в кількох організаціях. Однак таке припущення стосовно релігійної організації чи церковної громади це видається дуже дивним: порівняно з 1995 р. кількість релігійних громад дотепер зросла удвічі, тоді як членство у релігійних організаціях залишилося майже незмінним. Оскільки людина не може бути членом кількох релігійних громад, то зростання самих громад очевидно відбулося шляхом дроблення інших.

Таблиця 2

**Динаміка відповідей населення України на запитання
«Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?»**

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008
Клуб за інтересами	2,0	1,6	1,3	2,5	1,2	1,7	1,7	2,2
Політична партія	0,7	0,5	0,9	0,8	2,2	1,9	4,6	2,8
Суспільно-політичний рух	0,4	0,4	0,4	0,2	0,7	0,6	0,8	0,7
Екологічний рух	1,3	0,9	1,5	1,1	2,0	1,3	0,9	0,7
Громадська організація, фонд, асоціація	0,9	0,6	0,6	0,8	0,7	0,7	0,9	1,3
Нетрадиційна профспілка	3,3	1,0	1,4	1,5	0,3	0,4	0,2	0,4
Творча спілка	1,2	0,4	0,7	0,6	0,4	0,5	0,5	0,8
Спортивний клуб, товариство	3,2	2,7	2,7	2,8	2,0	2,1	1,8	2,4
Об'єднання за фахом	2,7	2,3	2,0	2,9	2,8	2,9	1,9	2,6
Студентське товариство, молодіжна організація	1,7	1,6	1,4	2,0	1,8	1,4	1,3	1,6
Релігійна організація, церковна громада	3,0	3,3	3,9	5,2	4,0	4,2	2,6	2,8
Об'єднання фермерів	0,7	0,2	0,3	0,7	0,9	0,4	0,3	0,5
Інша організація, об'єднання, рух	0,7	1,1	0,6	1,0	0,9	0,7	0,8	0,7
Не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів	82,2	86,7	86,6	82,9	83,9	83,8	83,6	83,3
<i>Не відповіли</i>	<i>0,9</i>	<i>0,0</i>	<i>0,2</i>	<i>0,1</i>	<i>0,2</i>	<i>0,0</i>	<i>0,1</i>	<i>0,1</i>

І хоча відсутність істотної динаміки членства в громадських або політичних організацій може свідчити про стійкі та повторювані дії, що, безумовно, дає підстави говорити про кооперативні практики, все ж треба не виключати вірогідності того, що таке членство не обов'язково передбачає активну діяльність. Тобто стає проблематичним виявлення кількості населення, що залучене в реальні кооперативні практики. Тому визначення усталених чинників дає змогу наблизитися до справжніх кооперативних практик.

Побудова рівнянь бінарної логістичної регресії впливу різних факторів на залежну дихотомічну змінну членства в громадських або політичних організацій за 1994, 1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006 і 2008 рр. дала змогу простежити динаміку часток дисперсії, які представлені показником Nagelkerke R Square (див. табл. 3). Цей показник є певним аналогом коефіцієнта детермінації в моделі рівняння лінійної регресії, що показує частку впливу всіх предикторів моделі на дисперсію залежної змінної. Максимальний показник дисперсії зафіксований у побудованому рівнянні бінарної логістичної регресії у масиві даних за 2008 р. 0,274, тобто всі разом узяті незалежні предиктори пояснюють 27,4% дисперсії. Можна констатувати, що частки дисперсій не є достатніми, щоб вважати побудовані моделі прогностичними.

Таблиця 3

Логістична регресія для залежної змінної
«членство в громадських або політичних організаціях»

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008
	B (sig.)	B (sig.)	B (sig.)	B (sig.)	B (sig.)	B (sig.)	B (sig.)	B (sig.)
Вік	-0,017 (0,090)	-0,012 (0,228)	0,017 (0,100)	-0,016 (0,079)	-0,020 (0,016)	-0,005 (0,637)	-0,005 (0,534)	-0,016 (0,070)
Освіта	-0,064 (0,547)	0,213 (0,045)	0,056 (0,635)	0,286 (0,005)	-0,056 (0,459)	-0,033 (0,750)	0,071 (0,262)	0,292 (0,004)
Дохід	0,000 (0,821)	0,000 (0,178)	-0,002 (0,311)	0,002 (0,023)	-0,000 (0,659)	0,001 (0,191)	-0,000 (0,909)	0,000 (0,517)
Наявність роботи	-0,135 (0,659)	-0,373 (0,206)	-0,460 (0,146)	-0,071 (0,798)	-0,011 (0,969)	-0,057 (0,860)	-0,293 (0,298)	-0,481 (0,118)
Навички	1,308 (0,150)	2,437 (0,005)	1,553 (0,082)	1,559 (0,057)	0,498 (0,608)	2,728 (0,000)	1,966 (0,016)	1,364 (0,079)
Спортивні практики	0,797 (0,137)	1,179 (0,027)	1,014 (0,058)	1,552 (0,001)	0,979 (0,116)	1,182 (0,084)	1,473 (0,004)	2,018 (0,001)
Інтерес до політики	-0,034 (0,871)	0,244 (0,252)	0,264 (0,286)	0,607 (0,007)	0,401 (0,072)	0,607 (0,006)	0,067 (0,739)	0,168 (0,489)
Політична ідентифікація	0,346 (0,205)	-0,083 (0,756)	0,260 (0,404)	0,275 (0,305)	0,382 (0,195)	1,298 (0,001)	0,799 (0,026)	0,738 (0,049)
Регіональна поляризація	0,315 (0,219)	0,282 (0,260)	-0,284 (0,310)	-0,056 (0,824)	0,118 (0,620)	0,499 (0,048)	-0,008 (0,972)	0,833 (0,002)
Ідеологічне розмежування	-0,545 (0,052)	-0,342 (0,210)	-0,686 (0,019)	0,322 (0,254)	0,107 (0,694)	-0,458 (0,106)	-0,235 (0,344)	-0,685 (0,011)
Релігійна активність	0,519 (0,146)	0,826 (0,010)	1,017 (0,003)	0,902 (0,001)	0,608 (0,065)	0,499 (0,111)	0,333 (0,234)	0,259 (0,405)
Довіра до сім'ї і родичів	0,041 (0,786)	-0,128 (0,422)	-0,083 (0,656)	-0,088 (0,573)	-0,121 (0,457)	-0,417 (0,004)	0,147 (0,342)	-0,585 (0,002)
Довіра до співвітчизників	0,078 (0,601)	0,190 (0,217)	0,211 (0,195)	-0,036 (0,814)	—	0,101 (0,545)	0,231 (0,137)	-0,086 (0,591)
Довіра до сусідів	-0,033 (0,824)	0,031 (0,825)	-0,095 (0,531)	-0,102 (0,443)	—	—	-0,258 (0,045)	-0,035 (0,816)
Довіра до колег	0,116 (0,417)	0,006 (0,963)	0,196 (0,201)	0,066 (0,646)	0,146 (0,241)	0,160 (0,341)	0,120 (0,422)	0,239 (0,144)
Constant	-1,348 (0,161)	-3,249 (0,003)	-1,157 (0,328)	-3,256 (0,003)	1,556 (0,157)	-1,915 (0,060)	1,629 (0,132)	0,633 (0,616)
<i>Nagelkerke R Square</i>	<i>0,113</i>	<i>0,167</i>	<i>0,167</i>	<i>0,223</i>	<i>0,075</i>	<i>0,208</i>	<i>0,107</i>	<i>0,274</i>

Спроба покращити моделі шляхом залучення додаткових змінних успіху не принесла. Очевидно, що існують також якісь інші, невідомі нам чинники кооперативних практик. Отже, цей факт вимагає у подальшому глибших теоретичних розробок для формування більш адекватного інструментарію дослідження. І все ж таки ці моделі можуть слугувати для перевірки висунутих гіпотез стосовно чинників впливу на кооперативні практики населення в межах наявних часток дисперсії.

Для виявлення чинників, включених до моделей, потрібно насамперед звертати увагу на значущість коефіцієнтів (sig.), які вказані в дужках, а вже потім потрібно аналізувати самі значення коефіцієнтів (B) побудованих рівнянь за кожен рік опитування. Прийнято вважати (це певна угода між дослідниками), що значущість не повинна сильно перевищувати значення 0,05 [21, с. 65]. Серед чинників, включених до моделі, такі незалежні змінні, як наявність роботи, довіра до співвітчизників та довіра до колег, у жодному разі не мають статистично значимого впливу на кооперативні практики. Аналогічним чином, лише за винятком одного разу, такі незалежні змінні, як вік, дохід та довіра до сусідів, також не мають статистично значимого впливу на кооперативні практики.

Цікаво, що лише один з показників соціального капіталу довіра до сім'ї і родичів мав в останні роки сильний, однак негативний вплив на залежну змінну. Тобто простежується зв'язок між недовірою до сім'ї і родичів та кооперативною практикою. Тут скоріше йдеться не про заперечення концепції соціального капіталу, а про те, що людина, не знаходячи розуміння і підтримки вдома, шукає його серед однодумців у громадських організаціях. До цієї думки схиляє і той факт, що в масиві 2006 р. коефіцієнт впливу рівня довіри до сусідів також супроводжувався мінусовим значенням.

Впливовість моделі соціальних розколів відтворилася лише частково. Регіональне розмежування проявилася лише в останні роки. Йдеться про те, що належність до Західно-Центральної частини України може зумовити кооперативні практики. Очевидно, що це пов'язано не тільки з певними культурно-цивілізаційними впливами історичного минулого, але й є наслідком загальної активізації мешканців цих регіонів в останні роки. Впливовість чинника ідеологічного розмежування у 1990-х рр. відтворилася у дослідженні 2008 р. Негативне значення коефіцієнтів свідчить про те, що участь у громадських або політичних організаціях зумовлюється здебільшого прихильністю до капіталізму, а не прихильністю до соціалізму. Натомість впливовість у 1990-х рр. релігійного чинника пізніше не простежується.

Якщо взяти до уваги ресурсні показники, то вплив освіти проявляється лише в окремих випадках. Натомість з усіх включених до моделі незалежних змінних, показники навичок та спортивних практик мають найбільший і найстабільніший вплив на кооперативні практики. Очевидно, що зусилля, які було докладено для здобуття додаткових знань, роботи, комп'ютерної грамотності, творчих та громадських навичок, допомагають гармонійно влитися в колектив чи групу, бути там корисним та ефективним. Водночас наявність здоров'я, часу, наполегливості та коштів для заняття спортом і фізкультурою, також є тим фізіологічним ресурсом, який стає в нагоді для відтворення кооперативних практик. Серйозний вплив спортивних практик на залежну змінну пояснюється ще й тим, що в переліку громадських організацій зазначено спортивні об'єднання. Помітний позитивний вплив чинника політичної залученості: змінна інтересу до політики у двох випадках засвідчила свою впливовість, а в останні роки зріс вплив політичної ідентифікації, яка очевидно

детермінує пошук підтримки собі подібних, натомість відсутність будь-якої ідентифікації не сприяє кооперативним практикам.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що лише два із заявлених у гіпотезах трьох типів чинників певною мірою впливають на кооперативні практики. Гіпотеза про вплив міжособистісної довіри як показника соціального капіталу не підтвердилася. Лише частковий вплив на кооперативні практики мають чинники ідеологічного та регіонального розмежувань та релігійної активності. З переліку показників громадянського волонтаризму частково усталено впливають змінні освіти, інтересу до політики та політичної ідентифікації. Найбільший і найстабільніший вплив на кооперативні практики мають активні навички дозвілля, зокрема спортивні. Очевидно, що розвиток та насиченість активними видами дозвілля населення, особливо молоді, є основною передумовою розвитку громадянського суспільства в Україні.

-
1. *Leijnhart A.* Демократия в многосоставных обществах : сравнительное исследование / А. Лейпхарт ; пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской. М. : Аспект Пресс, 1997. 287 с.
 2. *McFarland Daniel A.* Bowling Young: How Youth Voluntary Associations Influence Adult Political Participation / Daniel A. McFarland, Reuben J. Thomas // *American Sociological Review.* – June 2006. – Vol. 71. – No. 3. – Pp. 401–425.
 3. *Stuckler D.* Mass privatisation and the post-communist mortality crisis: a cross-national analysis, available at / *Stuckler D., King L., McKee M.* [http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(09\)60005-2/fulltext](http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(09)60005-2/fulltext).
 4. *Авуєва І.* Соціальний портрет членів соціальних рухів, громадських організацій та політичних партій / І. Авуєва // *Укр. суспільство-2003 : соціол. моніторинг.* К. : ІС НАНУ, 2003. – С. 283–291.
 5. *Юрченко І.* Динаміка суспільно-політичної активності населення України / І. Юрченко // *Соціальні виміри суспільства.* Вип. 8.–К. : ІС НАНУ, 2005. С. 188–202.
 6. *Stegniy O.* Regional Factor of the Development of the Ukrainians' Political Culture / O. Stegnyy // *Ukrainian Sociological Review (2004–2005).* – Kyiv Institute of Sociology NAS of Ukraine. Pp. 88–121.
 7. *Бекешикіна І.* Члени громадських об'єднань як особлива соціальна група / І. Бекешикіна // *Укр. суспільство 1992-2008 : соціол. моніторинг.* К. : ІС НАНУ, 2008. С. 382–395.
 8. *Парсонс Т.* Система современных обществ = The System of Modern Societes / Т. Parsons ; Л.А. Седова, А.Д. Ковалева (пер. с англ.) ; М.С. Ковалева (ред. пер.). М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
 9. *Хантингтон С.* Политический порядок в меняющихся обществах. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
 10. *Gordon C.W.* A Typology of Voluntary Associations / C.W. Gordon, N. Babchuk // *American Sociological Review.* 1959. – Vol. 24. – No. 1. – Pp. 22–29.
 11. *Babchuk N., Booth A.* Voluntary Association Membership: A Longitudinal Analysis / N. Babchuk, A. Booth // *American Sociological Review.* Feb., 1969. Vol. 34. No. 1. Pp. 31 – 45.
 12. *Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р.Х. Вайнола, А.Й. Капська, Н.М. Комарова – та ін.* К. : Академпрес, 1999. 112 с.
 13. *Патнам Р.* Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам [та ін.]. К. : Основи, 2001. 302 с.

14. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2004. № 4. С. 99–111.
15. Scott J.C. Membership and Participation in Voluntary Associations. *American Sociological Review* / J.C. Scott. – 1957. – No 22. – P. 315–326.
16. Curtis J.E. Voluntary Association Membership in Fifteen Countries: A Comparative Analysis / J.E. Curtis, E.G. Grabb, D.E. Baer // *American Sociological Review*. Apr., 1992. Vol. 57. No. 2. Pp. 139–152.
17. Verba S. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics / S.Verba, K.L. Schlozman, H.E. Brady. Cambridge, Mass: Harvard University Press, – 1995. – P. 269–273. Також див.: Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння / С. Верба // Демократія: антологія / Упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип, 2005. С. 943–982.
18. Curtis J.E. Nations of Joiners: Explaining Voluntary Association Membership in Democratic Societies / J.E. Curtis, D.E. Baer, E.G. Grabb // *American Sociological Review*. 2001. – Vol. 66. No. 6. Pp. 783–805.
19. Lipset S.M., Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments // S. M. Lipset. S. Rokkan Consensus and Conflict: Essays in Political Sociology. – New Brunswick: Transaction Publishers, 1985. – Pp. 113–186.
20. Sampson R. Civil society reconsidered: the durable nature and community structure of collective civic action / Sampson R., Macindoe H., Mcdam D., Weffer-Elizondo S. // *American Journal of Sociology*. – 2005. – Vol. 111. No. 3. – P. 673–714.
21. Горбачик А.П. Аналіз даних соціологічних досліджень засобами SPSS: навч. посіб. / А.П. Горбачик, С.А. Сальникова – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 164 с.